

המרכז לחקר האשה בהלכה

ללמוד וללמד

חוברות עיון בנושא מעמד האשה בהלכה

מספר 5

הרחקת הנידה מבית הכנסת ומדברים שבקדושה

הרב דיאנה וילה והרב מוניק זיסקינד גולדברג

מכון שכטר למדעי היהדות

ירושלים

שבט תשס"ח – ינואר 2008

המרכז לחקר האשה בהלכה

צוות המרכז

הרב פרופ' דוד גולינקין, מנהל ועורך
הרב ישראל ורמן, יועץ לענייני הלכה
הרב מוניק זיסקינד גולדברג, חוקרת
הרב דיאנה וילה, חוקרת

הוועדה המייעצת

ד"ר סוזן ארונוב, ארה"ב
פרופ' משה בנוביץ, ישראל
ד"ר רות הלפרין-קדרי, ישראל
הרב שמואל לואיס, ישראל
עו"ד רבקה מקייס, ישראל
פרופ' ארווין קוטלר, קנדה
פרופ' מיכאל קורינלדי, ישראל
הרב פרופ' מאיר רבינוביץ, ארה"ב
הרב ד"ר עינת רמון, ישראל
הרב פרופ' עמנואל רקמן, ישראל וארה"ב
פרופ' אליס שלוי, ישראל
עו"ד ד"ר שרון שנהב, ישראל

מכון שכטר למדעי היהדות מודה לקרן דורות
עבור תמיכתה הכספית במרכז לחקר האשה בהלכה.

תשס"ח – 2008
כל הזכויות שמורות
למכון שכטר למדעי היהדות
ת"ד 16080, ירושלים 91160
טלפון: 02-6790755
פקס: 02-6790840

דואר אלקטרוני: schechter@schechter.ac.il
אתר אינטרנט: www.schechter.ac.il

נדפס בישראל
מסת"ב 978-965-7105-50-4

סידור ועימוד: לשון למודים בע"מ, ירושלים

תוכן העניינים

ה	הקדמה
ז	מבוא
ז	1. הלכות נידה
ז	א. במקרא
ח	ב. בתלמוד
ט	ג. הנידה לאחר תקופת התלמוד
ט	ד. טעמי מצוות נידה
יא	2. הרחקת הנידה מדברים שבקדושה ומבית הכנסת
יב	א. על פי ההלכה מותר לנידה לעסוק בדברים שבקדושה
יז	ב. הרחקת הנידה מבית הכנסת ומדברים שבקדושה
כא	ג. השתלשלות המנהג של הרחקת הנידה מדברים שבקדושה
כג	ד. התנגדות מפורשת למנהגי הרחקת הנידה מדברים שבקדושה
כה	3. הלכה למעשה
כז	ספרות
כט	אישים
לא	מושגים

הקדמה

מכון שכטר למדעי היהדות

מכון שכטר למדעי היהדות הוא אחד מהמוסדות האקדמיים המובילים במדעי היהדות במדינת ישראל. הגישה האקדמית הייחודית בשכטר משלבת דרכי לימוד מסורתיות עם גישות מחקר מודרניות. לצד הדיון ההיסטורי והטקסטואלי במקורות היהדות מתנהל שיח תרבותי ואקטואלי, המתמודד עם הדילמות המוסריות-חברתיות של החברה הישראלית בימינו. מכון שכטר מציע לימודים לקראת תואר שני רב-תחומי במדעי היהדות בתחומים קלאסיים כגון מקרא, מחשבת ישראל ותולדות עם ישראל ליד תחומים חדשניים, הבוחנים את שאלת המגדר, החינוך, הקהילה והאומנות בהיבט יהודי.

במכון לומדים תלמידים מכל רחבי הארץ המייצגים קשת רחבה של דעות ותפיסות עולם בחברה הישראלית, והנהנים מאווירת לימודים חמה, פתוחה ופלורליסטית.

בתחום המחקר היישומי, המכון מנהל את המכון לחקר ההלכה ויישומה, המרכז לאומנות יהודית, והמרכז לחקר האשה בהלכה.

המרכז לחקר האשה בהלכה

"המרכז לחקר האשה בהלכה" שליד מכון שכטר למדעי היהדות, נוסד בשנת תש"ס בעזרת מענק מקרן פורד, על מנת לחקור את מעמד האשה בבית הכנסת, ועל מנת למצוא פתרונות לבעיית העגונות של ימינו המחכות שנים לקבל גט פיטורין כתוצאה מסרבנות או סחטנות מצד בעליהן. העניין הראשון טופל בספרי "מעמד האשה בהלכה: שאלות ותשובות" שיצא לאור בשנת תשס"א. העניין השני טופל בשתי דרכים – בספר "זעקת דלות: פתרונות הלכתיים לבעיית העגונות בזמננו" שיצא לאור בשנת תשס"ו, ובכתב העת "זעקת דלות" שבדק מקרים ספציפיים של עגונות שחיכו שנים לישועה מבתי דין רבניים ללא הועיל. הסדרה "ללמוד וללמד" המונחת לפניכם עוסקת בשני העניינים גם יחד.

סדרת "ללמוד וללמד"

שלוש החוברות הראשונות של הסדרה הוקדשו למעמד האשה בבית הכנסת. חוברות אלו התבססו על ספרי הנ"ל "מעמד האשה בהלכה: שאלות ותשובות", אבל נועדו לציבור הרחב ולכן שוכתבו על מנת שכל קורא יוכל להבין את הדברים אפילו אם אין לו רקע בתלמוד ובהלכה.

החוברת הרביעית עסקה בהסכמי קדם-נישואין כפתרון לבעיית העגונות. היא התבססה על הפרק על אותו נושא בספר הנ"ל "זעקת דלות: פתרונות הלכתיים לבעיית העגונות בזמננו".

חוברת חמישית זו חוזרת למעמד האשה בבית הכנסת, ובפרט לשאלה של הרכקת הנידה מן הדברים שבקדושה*. לאחר דיון משותף של הרב ישראל ורמן, הרב דיאנה וילה והרב מוניק זיסקינד גולדברג על רקע המקורות שסופקו על ידי, הרב וילה כתבה את פרק א' והרב זיסקינד גולדברג כתבה את שאר הפרקים. כמו בחוברות הקודמות, נעשה מאמץ לכתוב בשפה ברורה המובנת לציבור הרחב. על מנת להקל עוד על הקוראים נוספו, כמו בחוברות הקודמות, מדור של "אישים" ומדור של "מושגים", שחוברו על ידי הרב וילה.

החוברות בסדרה זו מתפרסמות בחמש שפות – עברית, אנגלית, רוסית, ספרדית וצרפתית – על מנת להגיע לכמה שיותר קוראים בארץ ובחו"ל.

יהי רצון שחוברות אלו תעודנה את הציבור היהודי ללמוד וללמד על מעמד האשה בהלכה, ושאותו לימוד גם יביא לידי מעשה.

הרב פרופ' דוד גולינקין
מכון שכטר למדעי היהדות
ירושלים עיר הקודש
כסלו תשס"ח

מבוא**

דעה רווחת היא שבימי נידתה, חייבת האשה להתרחק מכל דבר הקשור לדברים שבקדושה* משום שהיא טמאה. לפי דעה זו אסור לנידה לגעת בספר תורה, או אפילו להיכנס לבית כנסת, ויש שטוענים שאסור לה גם להתפלל או לברך ברכות. בחוברת זו נבדוק אם יש בסיס הלכתי למנהגים אלה או שמא מדובר בדברים שהושפעו ממקורות חיצוניים שחדרו עמוק לתודעה העממית.

1. הלכות נידה

בפרק זה נדון בעיקרי הלכות נידה ובהגבלות החלות על נשים בנידתן על סמך מקורות במקרא, בתלמוד* ובפוסקים.

א. במקרא

אשה שמדממת מנרתיקה טמאה. התורה מבחינה בין שני מצבים: הנידה שמדממת בזמן ווסתה והזבה שמדממת מחוץ לזמן ווסתה.

(1) הנידה

הנידה נמצאת ברשימת הטמאים: "וְאִשָּׁה כִּי תִהְיֶה זֹבֵה דָם יִהְיֶה זֹבֵה בְּבִשְׂרָהּ שְׂבַעַת יָמִים תִּהְיֶה בְּנִדְתָהּ וְכָל הַנִּגַּע בָּהּ יִטְמָא עַד הָעֶרְב." (ויקרא ט"ו: י"ט). אשה שמדממת בזמן הווסת אסורה במגע מיני¹ במשך שבעה ימים משום שהיא מטמאת.

(2) הזבה

בפסוקים הבאים דנה התורה בדיני הזבה:

וְאִשָּׁה כִּי יִזְוֹב זֹב זֹב דָּמָה יָמִים רַבִּים בְּלֹא עֵת נִדְתָהּ אוֹ כִּי תִזְוֹב עַל נִדְתָהּ כָּל יָמֵי זֹב טְמֵאתָהּ כִּימֵי נִדְתָהּ תִּהְיֶה טְמֵאתָהּ הוּא... וְאִם טָהְרָה מִזֹּבֵה וְסִפְרָה לָהּ שְׂבַעַת יָמִים וְאַחַר תִּטְהַר. וּבַיּוֹם הַשְּׁמִינִי תִקַּח לָהּ שְׂתֵי תָרִים אוֹ שְׁנֵי בָּנֵי יוֹנָה... (ויקרא ט"ו: כ"ה-כ"ט).

אשה שמדממת מספר ימים לאחר סיום המחזור החודשי או בכל זמן אחר למעט זמן הווסת² טמאה כל ימי זוב דמה. מאותו רגע שבו הפסיקה לראות דם היא חייבת לספור

** בסוף החוברת ימצא הקורא מדור "אישים" ומדור "מושגים". * לאחר מילה מפנה למדור המושגים; * מפנה למדור האישים. רשימת הקיצורים הביבליוגרפיים מופיעה במדור "ספרות" בסוף החוברת.

1 ראו רש"י* שם, ד"ה בנדתה.

2 מהמילים "בלא עת נידתה" בהקשר של הזבה ניתן להסיק שנידה היא זו שמדממת בזמן הווסת בלבד.

שבעה ימים. לאחר שבעה ימים אלה היא מטהרת את עצמה ומביאה קרבן. לפי התורה הטהרה נעשית באמצעות טבילה וכך הבינו חז"ל. לפי פשט הכתוב, דינים אלה חלים רק על הזבה, ולא על הנידה.

על פי ויקרא פרק ט"ו הן הנידה והן הזבה מטמאות חפצים ואדם במגען. על פי הפרשנות של חז"ל לרשימת העריות בויקרא פרק י"ח, אין לקיים יחסי מין עם נשים אלו: "וְאֵל אִשָּׁה בְּנֶדֶת טְמֵאָתָה לֹא תִקְרַב לְגִלּוֹת עֲרֻנָתָה" (ויקרא י"ח: י"ט). השוכב איתן טמא ואסור לו להיכנס למשכן (ויקרא ט"ו: כ"ד). הן עצמן אסורות להיכנס למשכן, כמו שאר הטמאים המתוארים בויקרא פרק ט"ו, כפי שכתוב בפסוק ל"א: "וְהִזְרַתֶּם אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִטְּמֵאֹתֶם וְלֹא יָמְתוּ בְּטְמֵאֹתֶם בְּטִמְאֹם אֶת מִשְׁכְּנֵי אֲשֶׁר בְּתוֹכָם".³

ב. בתלמוד*

בעוד שבמקרא הנידה והזבה הן שתי קטגוריות נפרדות, בתקופת המשנה* והתלמוד* טושטשו הגבולות. בתלמוד* הבבלי (נידה ס"ו ע"א) מובאת תקנה של רבי יהודה הנשיא, שקבע ש"בשדות" – מקומות שבהם לא היתה סמכות הלכתית שניתן היה להתייעץ איתה כדי לדעת אם היא מדממת בגלל הווסת או מכיוון שהיא זבה⁴ – אשה שראתה דם שלושה ימים⁵ חייבת לספור שבעה ימים מיום הפסקת הדימום. ימים אלה נקראים בלשון חז"ל "שבעה ימים נקיים".⁶

הסוגיא ממשיכה:

אמר רבי זירא: בנות ישראל החמירו על עצמן, שאפילו רואות טפת דם כחרדל יושבות עליה שבעה נקיים*.

רבי זירא אומר שבנות ישראל החמירו מעבר לדרישה של רבי יהודה הנשיא בתקנתו וברגע שראו טיפת דם קטנה כגרגיר חרדל, אפילו אם הדימום לא נמשך שלושה ימים, הן התחילו מיד לספור שבעה ימים נקיים*. מנהג זה מובא בתלמוד כדוגמא להלכה ברורה שאינה זקוקה לעיון.⁷ ההחמרה הזאת, שגם הזבה וגם הנידה סופרות שבעה ימים לאחר הפסקת הדימום, השוותה בין הנידה והזבה, ומאז כבר לא הבדילו ביניהם הלכה למעשה.

3 ראו עמ' י"א והערה 16 שם.

4 ראו רש"י* שם, ד"ה בשדות: "מקום שאין בני תורה ואינן יודעות למנות פתח נדות מתי הן ימי נידה מתי הן ימי זוב".

5 חז"ל פירשו את הביטוי "ימים רבים" בויקרא ט"ו כמינימום של שלושה ימים – ראו נידה ל"ח ע"א ורש"י* שם, ד"ה זבה גדולה.

6 נידה ל"ז ע"א, ס"ו ע"א, ס"ט ע"א, ירושלמי ברכות ה': א', ח' ע"ד.

7 הוא מובא כדוגמא ל"הלכה פסוקה" בברכות ל"א ע"א, ואנו פירשנו בפנים על פי רש"י שם. יש פוסקים שמשתמשים בביטוי במובן של הלכה שאין בה מחלוקת. לדיון ארוך בכל מה שסיכמנו בסעיף זה, ראו ברקוביץ עמ' 88 ואילך וכן עמ' 121 ואילך.

ג. הנידה לאחר תקופת התלמוד*

הרמב"ם⁸ והרב יוסף קארו⁹ פוסקים⁸ על פי החומרא של בנות ישראל שכל דם, בין אם מדובר בדם הווסת ובין אם מדובר רק ב"טיפה כחרדל", מטמא והאשה צריכה לספור שבעה ימים נקיים* (ימי ליבון*) לאחר תום הדימום (ימי ראייה*)⁹. אשה זו "טמאה" בימי ראייתה ובימי ליבונה ואסורה לבעלה (שולחן ערוך*, יורה דעה, קפ"ה:א').

בנוסף לאיסור קיום יחסי מין, קובעים הרב יוסף קארו¹⁰ והרמ"א¹⁰ בהגהותיו (שם, סימן קצ"ה) שורה של הגבלות כדי ליצור מרחק בין הבעל והאשה על מנת למנוע אפשרות של יחסי אישות, הן בימי הווסת והן בימים הנקיים*.¹⁰ מדובר, בין היתר, על איסור נגיעה, איסור לישון באותה המיטה ואיסור לאכול מאותה הקערה. כמו כן, אסור לבני הזוג למזוג כוס אחד לשני ואסור לאשה להציע את מיטת בעלה בפניו או לרחוץ את פניו, ידיו ורגליו.

בסיכום, הנידה לפי המקרא היתה טמאה במשך שבעה ימים בלבד. החל מתקופת התלמוד* היא ספרה שבעה ימים נקיים* (ימי ליבון*) אחר הווסת. בהתאם לכך קבעו הפוסקים שהאשה טמאה בימי ראייתה* ובימי ליבונה*. לאחר ימים אלו היא חייבת לטבול במקווה כדי להיטהר וכל זמן שלא עשתה זאת היא אסורה לבעלה (יורה דעה קצ"ה:א').

ד. טעמי מצוות נידה

תופעת הדימום של האשה בזמן הווסת נתפסה בתרבויות שונות כמסוכנת ומפחידה.¹¹ בתרבויות הקדומות התקשו להתייחס לדימום כאל תהליך טבעי. איבוד דם קשור לאובדן חיים ולכן הופעת הווסת עוררה את חרדת המוות. הווסת היא גם סימן לכך שלא יתחילו חיים חדשים, ובכך היא מסמלת את המוות.¹²

בהרבה תרבויות האשה בזמן הווסת התרחקה מהחברה, הן משום שהיא העדיפה להיות בנפרד והן משום שהחברה דחתה אותה.

8 ראו משנה תורה, הלכות איסורי ביאה, פרק י"א ושולחן ערוך, יורה דעה, סימנים קפ"ג-ר"א.
9 על פי שולחן ערוך*, יורה דעה קפ"ג: א' אשה נידה סופרת לפחות ארבעה ימים בין ראתה דם בין לא ראתה דם ולפי הרמ"א* בהגהותיו (שם) לפחות חמישה ימים. החל מסוף הדימום יש לספור עוד שבוע (שם, קצ"ו:י"א). כלומר, האשה אסורה לבעלה לפחות 11-12 יום בחודש.
10 הם מרחיבים את ההרחקות המופיעות ברמב"ם*, הלכות איסורי ביאה י"א:י"ח-י"ט. והשווה ברקוביץ, עמ' 116-120.
11 ראו הייז; בקלי וגוטליב, עמ' 3-5; וברקוביץ, עמ' 6-7.
12 "The menstrual blood, which inside the womb was a potential nutriment, is a token of dying when it is shed". (אדלר, עמ' 168).

על פי מקורות היהדות הנידה כלולה ברשימת הטמאים שחלים עליהם דיני הרחקה. הרחקה זאת מתבטאת בשני תחומים: הרחקה מהקודש (מהמשכן ומהמקדש); הרחקה אשה מבעלה על ידי איסור על קיום יחסי אישות.

חכמי ישראל לאורך הדורות ניסו להסביר את טעמי מצוות נידה בדרכים שונות. כאן נתייחס לשני טעמים שיכולים להיות משמעותיים גם לאדם המודרני.

1) מניעת השגרה בחיי המין של בני הזוג

שנינו בנידה ל"א ע"ב:

תניא, היה רבי מאיר אומר: מפני מה אמרה תורה נדה לשבעה? מפני שרגיל בה, וקץ בה, אמרה תורה: תהא טמאה שבעה ימים, כדי שתהא חביבה על בעלה כשעת כניסתה לחופה.

כאשר אדם רגיל להיות עם אשתו בכל עת, הוא עלול למאוס בה (ראו רש"י ד"ה מפני וד"ה קץ בה). רבי מאיר מסביר שהתורה רצתה למנוע אפשרות זו ולכן היא קבעה תקופות שבהן אסור לקיים יחסי מין. וכך, כל חודש, לאחר תקופת הנידה, כשהזוג חוזר ומקיים יחסי אישות, הדבר דומה לרגע הכניסה לחופה.¹³

2) כיבוש היצר והשגת קדושה בחיים

הוגים שונים בתקופות שונות ציינו שיש לחוקי התורה תפקיד חינוכי. התורה מלמדת את האדם לכבוש את יצרו: את יצר האכילה על ידי דיני כשרות, את יצר הרכושנות על ידי הדינים שמונעים עושק ודורשים עזרה לעניים ואת יצר המין באמצעות דיני הנידה, כדי שנהיה "מְמַלְכֵת פְּהֵינִים וְגוֹי קְדוֹשׁ" (שמות י"ט:ו).

הרב אהרן ברט¹⁴ מדגיש את התפקיד החינוכי שיש למצוות כגון נידה, רעיון שניתן כבר למצוא בדברי האמורא* רב: "לא ניתנו המצוות אלא לצרף [=לטהר] בהן את הבריות" (בראשית רבה, פרשה מ"ד ומקבילות). כלומר, קיום המצוות מזכך את האדם ומעלה את האדם לרמה מוסרית גבוהה יותר.

הרב יצחק קליין הסביר את מצוות נידה באופן דומה.¹⁵ הוא מדגיש שהמוסר היהודי אינו דורש לעקור את יצר המין, אלא להגביל אותו למסגרת הנישואין. גם במסגרת זו ישנן תקופות כגון זמן הנידה שבהן על הזוג להימנע מיחסי אישות. לדעת הרב קליין, יהודי המקפיד על הלכות נידה, מכניס בדרך זו מימד של קדושה לחייו ותורם לשלמותם של חיי המשפחה.

13 ברקוביץ, עמ' 59-61.

14 ברט, עמ' 46-50.

15 קליין, עמ' 510-511.

2. הרחקת הנידה מדברים שבקדושה* ומבית הכנסת

ענייני טומאה וטהרה הנזכרים בתורה קשורים ברובם למשכן. לפי התורה, יש איסור מוחלט על כל אדם טמא להיכנס לשטח המשכן. בפרק ט"ו בספר ויקרא מופיעה רשימה של בני אדם שנחשבים לטמאים, בגלל הפרשות מאבר מינס, וזאת מסיבות טבעיות או בגלל מחלה. הרשימה כוללת את המקרים הבאים: (א) הזב, גבר שסובל מהפרשה בגלל מחלה, (ב) בעל קרי*, גבר שיצאה ממנו שכבת זרע, (ג) הזבה, אשה המדממת שלא בזמן הווסת, (ד) והנידה, אשה המדממת בזמן ווסתה. לפי הנאמר שם בתורה, בני ישראל חייבים להתרחק מטמאים אלה כדי שלא ייטמאו אף הם. ובסוף הפרק (פסוק ל"א) מובאת הסיבה להרחקות אלו: "וְהִזְרַתְּ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִטְּמֵאֹתָם וְלֹא יִמְתּוּ בְּטִמְאֹתָם בְּטִמְאֵם אֶת מִשְׁכַּנִּי אֲשֶׁר בְּתוֹכָם". בני ישראל חייבים לפרוש,¹⁶ מן הטומאה מפני שהמשכן שוכן בתוך המחנה. איסור זה כה חמור שהמתקרב אל המשכן כשהוא טמא, דינו מוות. היות והמשכן שוכן בתוך המחנה, חייבים הטמאים לצאת אל מחוץ למחנה.¹⁷

סוג נוסף של טומאה היא טומאת היולדת. במקרה זה נאמר במפורש בויקרא י"ב: ד' שאסור לה להיכנס למקדש בימי טומאתה: "... וְאֶל הַמִּקְדָּשׁ לֹא תָבֹא עַד מְלֵאתָ מִי טְהָרָה".

איסור על הטמאים להיכנס למשכן היה חל גם על מתחם בית המקדש.¹⁸ וכך כתוב במשנה* כלים א': ח': "הר הבית מקודש ... אין זבים וזבות נדות ויולדות נכנסים לשם".

לאחר חורבן בית המקדש, בתי הכנסת ובתי המדרש הפכו למוסדות המרכזיים של דת ישראל ותפסו את מקום המקדש.¹⁹ לא היתה עוד אפשרות להקריב קורבנות, ולכן התפילה ולימוד התורה הפכו להיות הפולחן הבלעדי.²⁰ חז"ל ראו בבתי הכנסת "מקדש מעט",²¹ והתפילה נקשרה במפורש לקורבנות.²² אף על פי כן, במקורות התנאים*

16 כפי שמסביר רש"י* (שם), המלה "הזרתם" באה מהשורש "נזר": "והזרתם – אין נזירה אלא פרישה".

17 ראו במדבר ה': ב'-ג'.

18 ראו גולינקין, עמ' 187, סעיף 8.

19 בתקופת בית שני היו כבר קיימים בתי כנסת שבהן התפללו ולמדו תורה, אבל רק לאחר חורבן הבית הם קיבלו את מעמדם המרכזי. ראו היינמן, עמ' 17 ואילך.

20 ראו בבלי ברכות כ"ו ע"ב, תענית ב' ע"א, רמב"ם הלכות תפילה א': ה'; היינמן, שם; אלבוגן, במבוא לספרו.

21 כך בבבלי מגילה כ"ט ע"א: "יאהי להם למקדש מעט" (יחזקאל י"א: ט"ז), אמר רבי יצחק: אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבלי".

22 ראו הערה 20.

והאמוראים*, לא מוצאים כל דרישה להרחיק טמאים מבתי הכנסת, מלימוד התורה או מתפילה. בדורות שלאחר מכן, המשיכו רוב הפוסקים להתיר כניסת טמאים לבתי הכנסת. ואילו מיעוט בין הפוסקים החמירו בטומאת הנידה. הם פסקו שנשים, בזמן הווסת, חייבות להתרחק מדברים שבקדושה* בכלל ומבתי הכנסת בפרט כדי שלא יחללו את הקודש. להלן נבדוק את השיטות השונות.

א. על פי ההלכה מותר לנידה לעסוק בדברים שבקדושה*

כאשר בודקים את המקורות התנאים* והאמוראים*, רואים שחכמים לא הבדילו בין הנידה לשאר הטמאים, והתירו לכולם להתפלל, לברך ברכות, ללמוד תורה ולהיכנס לבית הכנסת.

(1) התוספתא*

שינו בתוספתא* ברכות ב': י"ב (מהדורת ליברמן, עמ' 8):

הזבין והזבות והנדות והילדות מותרין לקרות בתורה בנביאים ובכתובים ולשנות במשנה* במדרש בהלכות ובאגדות, ובעלי קריין אסורין בכולן.

לפי ברייתא* זו אין כל איסור לנידות ולרוב הטמאים לקרוא בתנ"ך וללמוד את דברי חז"ל. ישנו רק יוצא מן הכלל אחד והוא בעל קרי* שאסור בכל הדברים האלה.²³ בעל קרי* הוא גבר שיצאה ממנו שכבת זרע מסיבה כלשהי.²⁴ כזכור גבר כזה נכלל ברשימת הטמאים שבספר ויקרא שאותה הבאנו לעיל (עמ' י"א). במקורות התנאים*, בעל קרי* הוא היחיד בין כל הטמאים שנאסר בקריאת התורה ובלימוד דברים שבקדושה*, וזאת כנראה על פי התקנה המיוחדת לעזרא* הסופר שבעל קרי* היה חייב לטבול לפני שהיה עוסק בדברים שבקדושה* (בבא קמא פ"ב ע"א).²⁵ יש הטוענים שלאיסורים אלה על בעל הקרי* אין קשר לטומאה. הם לומדים זאת מהכתוב בתלמוד* הירושלמי (ברכות ג': ד', ו' ע"ג):

23 ברייתא* זו נמצאת גם בבבלי ברכות כ"ב ע"א בשינוי קל אך משמעותי. וכך כתוב שם: "הזבים והמצורעים ובאין על נדות – מותרים לקרות בתורה ובנביאים ובכתובים, לשנות במשנה* וגמרא ובהלכות ובאגדות, אבל בעלי קריין אסורים". במקום המילה "הנדות" שבתוספתא*, כתוב כאן "באין על נדות". המגמה ברורה: קשה היה לבעל הברייתא לקבל את הרעיון שאשה נידה (או אישה בכלל) יכולה לקרוא בספר תורה – ראו גולניקין, עמ' 221 והערה 29 שם וליברמן, תוספתא כפשוטה, עמ' 20. בירושלמי ברכות, ג': ד', ו' ע"ג מובאת הברייתא* בגרסא שבתוספתא*.

24 המילה "קרי" באה מלשון "מקרה" בדברים כ"ג: י"א, במובן המקורי, מי שארע לו מקרה לילה, מי שפלט זרע בלילה.

25 ראו פירושו של חנוך אלבק למשנה* ברכות ו': ד'; משנה* ברכות ג': ד'; ודינרי, עמ' 23-26.

אמר רבי יעקב בר אבון: כל עצמן לא התקינו את הטבילה הזאת אלא שלא יהו ישראל כתרנגולין הללו משמש מיטתו ועולה ויורד ואוכל.

על פי הירושלמי, איסורים אלו על בעל הקרי* אינן קשורים לטומאה אלא לרצון חכמים להטיל מגבלות על יחסי המין של הגבר. חכמים לא רצו שהגבר יתנהג כמו תרנגול בהרגליו המיניים.²⁶ עם הזמן תקנה זו של עזרא* בטלה כיוון שרוב הציבור לא היה יכול לעמוד בה.²⁷

2) התלמוד* הבבלי

שנינו בברייתא* בברכות כ"ב ע"א:

תניא, רבי יהודה בן בתירא היה אומר: אין דברי תורה מקבלין טומאה. מעשה בתלמיד אחד שהיה מגמגם למעלה מרבי יהודה בן בתירא. אמר ליה [לו]: בני, פתח פיך ויאירו דבריך; שאין דברי תורה מקבלין טומאה שנאמר "הלא כה דברי כאש נאם ה'" (ירמיהו כ"ג: כ"ט) – מה אש אינו מקבל טומאה, אף דברי תורה אינן מקבלין טומאה.

כלומר, לפי רבי יהודה בן בתירא, טמא יכול לעסוק בדברי תורה, כי דברי תורה אינם מקבילים טומאה. בברייתא* מסופר שהוא העיר לתלמיד שהיה בעל קרי* (ראו רש"י* שם, ד"ה מגמגם) שמותר לו לקרוא בתורה בקול רם אפילו אם הוא טמא משום ש"אין דברי תורה מקבלין טומאה". נראה, לפי סיפור זה, שרבי יהודה בן בתירא לא קיבל את תקנת עזרא* המחייבת את בעל הקרי* לטבול לפני כל עיסוק בדברים שבקדושה*.

סיכומו של דבר: במשנה* ובתלמוד* אין רמז לאיסור כלשהו על נידה להיכנס לבית הכנסת, להתפלל, לקרוא את שמע, לקרוא או ללמוד תורה. טומאת הנידה שתוארה לעיל (פרק 1), לא מונעת ממנה לעסוק בדברים שבקדושה* כי "אין דברי תורה מקבלין טומאה".

3) הגאונים*

בעקבות המקורות הנ"ל, הדעה המקובלת בישיבות הגאונים* היתה שמוותר לנידה להתפלל ולבוא לבית הכנסת. כך למשל משיב הגאון נטרונאי על שאלה האם נידה חייבת לברך ולהתפלל:

כך ראינו שהנדה מתפללת ומברכת בנדתה כמנהגה ואינה חוששת לדבר, נהי [ננית] דאסורה לביתה [שאסורה לבעלה], כלום נפטרת מן המצוות? הא [הרין]

26 ראו גם רמב"ם*, הלכות תפילה ונשיאת כפים ד': ד'.

27 ראו רמב"ם* שם, ד': ה'; שולחן ערוך* אורח חיים פ"ח, א'; משנה ברורה* שם, ס"ק ג' ("שהיתה גזירה שאין רוב הצבור יכולין לעמוד בה ובטלוח משום ביטול תורה ומשום ביטול פריה ורביה"); להלן, עמ' ט"ז; שצפנסקי, עמ' ר"י-ר"י"ג; ודינרי, עמ' 25-26.

אמר רבינא (בכורות כ"ז ע"ב) "נדה קוצה [מפרישה] לה חלה", כיון דחייבת להפריש, [אי] אפשר להפריש בלא ברכה. מה לי ברכת מצוות מה לי תפלה?²⁸

כלומר, למרות שהנידה אסורה לבעלה, היא עדיין חייבת במצוות ובברכות המלוות אותן. רב נטרונאי גאון מביא הוכחה לדעתו מדברי רבינא בתלמוד* שהנידה חייבת בהפרשת חלה. מאחר שהפרשת חלה כוללת גם ברכה, הנידה חייבת גם להתפלל משום שאין הבדל בין הברכה הנאמרת על הפרשת חלה לבין תפילה.

רוב הגאונים* התירו לנידה דברים שבקדושה* בטענה שאין בסיס בהלכה התלמודית לאיסורים. אבל נראה שכבר בזמנם מנהג הרחיקת הנידה מדברים שבקדושה* היה נפוץ בעם. אפשר ללמוד על כך מהתשובות הרבות של הגאונים* המדגישות שאין מקום לחומרות.²⁹

(4 רש"י (צרפת 1040-1105)

מנהג הרחקה הנידה מבתי הכנסת היה כנראה גם נפוץ בקרב נשות צרפת במאה האחת-עשרה. על כך מעידה התייחסותו של רש"י* לנושא:

ויש נשים שמונעות מליכנס לבית הכנסת בימי נידותם. ואינם צריכות לעשות כן. דמה טעם הם עושות? אם מפני שסבורות הן שבית הכנסת יהי כמקדש, אפילו לאחר טבילה למה נכנסות בו?... ואם אינו כמקדש, תכנסו ותכנסו. ועוד שהרי כולנו בעלי קירים [בעלי קרי] וטמאי נפש ושרץ ונכנסין אנו בבית הכנסת. הא למדת שאינו כמקדש ויכולות הן ליכנס. אבל מכל מקום, מקום טהרה הוא ויפה הם עושות.³⁰

רש"י* מתנגד למנהג זה של הנשים, ומסביר שבית הכנסת אינו בית המקדש, ולכן אין איסור לטמאים כולל נידות להיכנס בו. צריך לציין שלא נזכר כאן הימנעות מתפילה ומהזכרת ה'.

המשפט האחרון בקטע סותר באופן ברור את דעתו של רש"י* במשפטים הקודמים. יש להניח איפוא שהוא לא משקף את דעתו של רש"י* אלא הוא הוספה של מגיה, אולי אחד מתלמידי רש"י*.³¹

28 אוצר הגאונים למסכת ברכות, חלק התשובות, סימן קט"ז, עמ' 48.

29 כגון רב יהודאי, רב נטרונאי, רב עמרם ורב צמח גאון. לדוגמאות, ראו דינרי, עמ' 19, הערה 19. לדעות מנוגדות של גאונים, ראו להלן, עמ' י"ז-י"ח.

30 מחזור ויטרי, עמ' 606, בקובץ של דברי רש"י*.

31 פסק זה של רש"י* על כניסת נשים לבית הכנסת נמצא בשני חיבורים נוספים מבית מדרשו של רש"י*: ספר ליקוטי הפרדס מרש"י (מונקאטש, תרנ"ז [1897], ה' ע"ב), וספר האורה (מהד' בובר, לבוב, תרס"ה [1905], חלק ב' [א], עמ' 167-168). חיבורים אלה, כמו מחזור ויטרי, נכתבו על ידי תלמידיו של רש"י*, ושמה אחד מהם הוסיף את המשפט שנמצא בשלוש הגרסאות. לתופעה דומה של תוספת משפט הסותר כל מה שקדם לו, ראו זקת דלות, פתרונית, עמ' 214.

5) הרמב"ם (ספרד ומצרים, 1135-1204)

לפי הרמב"ם* מותר לטמאים להתפלל. כך הוא כותב בהלכות תפילה ונשיאת כפים ד':
ד': "כל הטמאין רוחצין ידיהן בלבד כטהורין ומתפללים. אף על פי שאפשר להם לטבול
ולעלות מטומאתן אין הטבילה מעכבת".

אין צורך בטבילה מיוחדת לטמאים כדי לאפשר להם להתפלל. הם נוטלים ידיים
לתפילה כמו הטהורים.

הרמב"ם* אינו מבחין בין נידות לשאר טמאים. בהלכות ספר תורה י': ח' הוא כותב:

כל הטמאין ואפילו נדות ואפילו גוי מותר לאחוז ספר תורה ולקרות בו, שאין
דברי תורה מקבלין טומאה, והוא שלא יהיו ידיו מטונפות או מלוכלכות בטיט
אלא ירחצו ידיהם ואחר כך יגעו בו.

המקור לדברי הרמב"ם* הוא הברייתות* שבתוספתא* ברכות ב': י"ב ובבבלי ברכות
כ"ב ע"א שהבאנו לעיל. העובדה שהרמב"ם* אומר "ואפילו נידות ואפילו גוי" משקף
כנראה פולמוס עם דעות שהיו קיימות בזמנו לפיהן החמירו בענייני טומאה של נידות
וגויים.³²

בהלכה זו מבחין הרמב"ם* בין טומאה ללכלוך. האיסור להתפלל או לגעת בספר תורה
חל רק על מי שידיה מלוכלכות, על פי סוכה כ"ו ע"ב, בלי קשר לטומאה.

6) הרב יוסף קארו* (ספרד וארץ ישראל, 1488-1575)

הרב יוסף קארו*, בפסיקתו בשולחן ערוך*, הולך בעקבות חז"ל והרמב"ם*.

א) ביורה דעה רפ"ב: ט', חוזר הרב יוסף קארו* על הפסק של הרמב"ם* וכותב: "כל
הטמאים, אפילו נדות, מותרים לאחוז בספר תורה ולקרות בו. והוא שלא יהיו
ידיהם מטונפות או מלוכלכות". כלומר, לטמאים, כולל נידה, מותר לגעת בספר
תורה.

ב) באורח חיים פ"ח: א' הוא כותב:

כל הטמאים קורין בתורה וקורין קריאת שמע ומתפללין, חוץ מבעלי קרי
שהוציאו עזרא* מכל הטמאים ואסרו בין בדברי תורה בין בקריאת שמע ותפלה
עד שיטבול, כדי שלא יהיו תלמידי חכמים מצויין אצל נשותיהן כתרנגולין.
ואחר כך בטלו אותה תקנה, והעמידו הדבר על הדין, שאף בעל קרי* מותר
בדברי תורה ובקריאת שמע ובתפלה בלא טבילה.

32 לפי דינרי, עמ' 32, הרמב"ם* מוסיף את העניין של אחיזת הספר כפולמוס נגד הקראים שאסרו
זאת.

לדעת הרב יוסף קארו*, מותר לכל הטמאים לקרוא בתורה, ללמוד תורה ולהתפלל. הדרישה לטבילה של בעל הקרי* אינה באה לומר שטומאתו חמורה יותר, אלא נובעת מרצונם של חכמים להטיל מגבלות על יחסי המין של הגברים, כפי שהסברנו לעיל (עמ' י"ב-י"ג). אולם עם הזמן תקנה זאות בוטלה (ראו הערה 27). על כל פנים, לפי הרב יוסף קארו*, אין כל איסור לנידה להתפלל, לקרוא וללמוד תורה.

לסיכום, מבחינה הלכתית, על פי התלמוד*, הגאונים*, רש"י*, הרמב"ם* והשולחן ערוך*, מותר לנידה להיכנס לבית הכנסת ולעסוק בדברים שבקדושה*.

ב. הרחקת הנידה מבית הכנסת ומדברים שבקדושה*

עד כאן ראינו שאין בסיס הלכתי להרחקת הנידה מדברים שבקדושה*. אבל, יש עדויות שכבר בתקופות קדומות ובחוגים מסוימים, היו קיימים מנהגי הרחקת הנידה.³³ העובדה שרק הנידות ולא כל הטמאים הורחקו מן הקודש, מלמדת על תפיסה שלפיה טומאת הנידה שונה משאר הטומאות.

1) ברייתא דמסכת נידה*

חומרות מופלגות הקשורות לטומאת הנידה והרחקתה מן הקודש אנו מוצאים בחיבור בשם "ברייתא דמסכת נידה", שנכתב כנראה בארץ ישראל במאה השישית או השביעית, כנראה על ידי כת שלא נהגה לפי ההלכה הנורמטיבית.³⁴

אחד המאפיינים של חיבור זה הוא העיסוק הרב באמונות טפלות אשר לפיהן הנידה מסוכנת, תפיסה שלא היתה קיימת במשנה* ובתלמוד*. כמו כן הלכות רבות שבברייתא דמסכת נידה* אינן מופיעות בספרות התלמודית.³⁵ לפי תפיסתה של ברייתא דמסכת נידה*, יש להישמר מכל מגע עם נידה. כבר בתחילת הברייתא אנו מוצאים את האזהרה הבאה: "ואלו הן **שקוורות** את בעליהן, כל מי שאינה נזהרת בנדה" (עמ' 3). הסכנה אינה מוגבלת לבעלה של הנידה, אלא מורחבת לכל אדם שקשור אליה. אנו קוראים למשל, "האשה כשהיא נדה לא תקצוץ את צפרניה שמא יפול אחד מהן לארץ... דרסה בהן את בן אדם סופם ללקות בשחין" (עמ' 16); ועוד: "אמר רבי יודן: כל כהן שהוא נושא את כפיו ואמו טמאה או אשתו טמאה או אחת מבנותיו טמאות הרי תפלתן של ישראל נעשית תועבה והוא גורם לעצמו שיתאבד עצמו מן העולם" (עמ' 25).³⁶ ודוגמא נוספת: "האשה כשהיא נדה לא תמוש [תניגע] בין בעיסתה בין באפייתה ולא תטילנה

33 דינרי, עמ' 17.

34 כהן, עמ' 108 ודינרי, עמ' 19 בעקבות ליברמן, עמ' 22: "ברייתא זו נכתבה כנראה על ידי בן ארץ ישראל שהיה שייך לכת שלא התנהגה כתורה והלכה".

35 ראו כהן, שם.

36 ראו גם זימר עמ' 136-137, המזכיר את המנהג של חסידי אשכנז* של מניעת נשיאת כפיים של כהן בזמן שקרובת משפחתו של הכהן היא נידה.

[תשים אותה] לתנור שָמא תטמא אחת [המאפים] והרי תלמיד חכם ויאכלנה ונמצא דעתו מתקלקלת עליו וסופו לשכוח את תלמודו" (עמ' 18).

טומאת הנידה חמורה עד כדי כך שאפילו הרוק שלה מטמא אחרים:

אמר רבי חנינה: אפילו הרוק של נדה שרקקה על המטה ודרסו בעלה או בניה נטמאין בכל צורך ואסורין להכנס לבית הכנסת עד שיטבילו עצמם במים, למה שהרוק שבנדה טמא (עמ' 3).

לפי תפיסת ברייתא דמסכת נידה*, בית הכנסת דומה לבית המקדש, ואסור לכל טמא להכנס בו. לכן נאמר לגבי הנידה: "וואל המקדש לא תבוא" (ויקרא י"ב:ד'), אין לה רשות להכנס לבתי מדרשות ולבתי כנסיות" (עמ' 30-33). חומרת טומאת הנידה באה לידי ביטוי לא רק באיסור כניסתה לבית הכנסת, אלא גם בהרחקתה מן הקדושה בכלל. אסור לנידה להדליק נרות שבת: "האשה שנתנדת אסורה לטפל בחלה ובהדלקת הנר של שבת" (עמ' 27). כמו כן, אסור לה להתפלל ולברך: "אמר רבי יודן: אסור לברך בפני נדה יושבת שלא תהרהר ותאמר אמן ומתחללת" (עמ' 17). כלומר, המילה "אמן" בפיה של נידה היא חילול השם, כל שכן ברכה ותפילה.

ברייתא דמסכת נידה* הוא החיבור הראשון שבו אנו מוצאים את האיסור על הנידה לבוא בכל מגע עם הקודש, ואת הרעיון שלפיה ברכות שנאמרות על ידיה הופכות לקללות וגורמות לחילול השם. למרות שכל ההלכות הני"ל אינן תואמות את ההלכה התלמודית, הן השפיעו השפעה גדולה מאוד בדורות הבאים.

2 ספר המקצועות* (המאה הי"א)

כפי שכתבנו לעיל, הדעה המקובלת אצל רוב הגאונים* היתה שאין להרחיק נידה מהדברים שבקדושה*, ולכן מותר לה לברך, להתפלל ולבוא לבית הכנסת. ראינו גם שתשובות רבות נכתבו על ידי גאונים* נגד גישות מחמירות בעניין הרחקת הנידה. גאונים* אלה מחו נגד מנהגן של הנשים להתרחק מן הקדושה בזמן הווסת, מנהג שכנראה היה נפוץ בזמנם.

ברם, יש מספר גאונים* שהחמירו בעניין הרחקת הנידה מן הקודש. תשובותיהם מובאות בספר המקצועות*, חיבור שנכתב כנראה במאה הי"א.³⁷ ספר המקצועות* אינו מצוי בידינו, ואנו יודעים עליו רק מציטוטים המובאים על ידי הראשונים*. באחד הציטוטים נאמר:

אשה לא תכנס בבית הכנסת כל ימי ראייתה עד שתתלבן שנאמר 'בכל קדש לא תגע' וכו' (ויקרא י"ב:ד'). וכן הוא בשם רב צמוח גאון וכן מנהג בשתי ישיבות, ואפילו מחוץ לכנסת [אסור לה לעמוד אפילו מחוץ לבית הכנסת].

37 על זמנו ומקום חיבורו של הספר, ראו הקדמתו של אסף וכן מאק, עמ' 509-510.

ואין לי אלא בימי נדותה, בימי שמירתה [ליבון*] מנין? תלמוד לומר "עד מלאת ימי טהרה" (שם). ולא מיבעי דאסור למיעל לבי כנישתא אלא כד שמעה מידי דברכתא [ולא צריך לומר שאסור להיכנס לבית הכנסת אלא (גם) כאשר שומעת כל ברכה] אסור לה לענות אמן דאמר רבי יהודה [בברייתא דמסכת נידה הנ"ל] אסור לברך לפני הנדה שלא תהרהר ותאמר אמן ונמצא שם שמים מתחלל.³⁸

לפי דינרי (עמ' 21-22), אנו מוצאים בקטע זה שתי גישות. לפי הדעה הראשונה, האיסור לנידה להיכנס לבית הכנסת הוא רק "עד שתתלבן" (כל זמן שהיא רואה דם). לפי הדעה השנייה, המחמירה יותר, אסור לנידה להתפלל גם בימי ליבונה* (שבעה ימים נקיים*), וגם אסור לה לשמוע ברכה כדי שלא תענה "אמן". איסור אחרון זה נובע מציטוט של ברייתא דמסכת נידה* שעליה דיברנו לעיל.³⁹

קטעים אלה מספר מקצועות* מעידים שבסוף תקופת הגאונים* היה מנהג למנוע מנידה לענות אמן או להיכנס לבית הכנסת לפחות בימי ראייתה* (בזמן הווסת). מכיוון שספר המקצועות* מצטט מברייתא דמסכת נידה*, יש לשער שהחומרות האלו נבעו מאותו חיבור.

3) חכמי אשכנז הראשונים

בראשית ימי הביניים, מנהגי הרחוקת הנידה מדברים שבקדושה* היו מקובלים בקהילות אשכנז וצרפת, וזאת כנראה בהשפעת ברייתא דמסכת נידה* וספר המקצועות*. הנשים בקהילות אלו נמנעו מלברך, מלהתפלל ומלהיכנס לבית הכנסת בזמן נידתן. חומרות אלו הובאו בפסקים של חלק מפוסקי אשכנז מהמאות השתים-עשרה – שלש-עשרה.

א) רבי אלעזר מוורמייזא, בעל הרוקח* (אשכנז, 1160-1230)

השפעת ברייתא דמסכת נידה* ניכרת באופן ברור בהלכות נידה של ר' אלעזר מוורמייזא. הוא מביא בשם "מעשה הגאונים" שורה של הרחקות, ומזהיר מסכנת טומאת הנידה.⁴⁰

בעניין הרחקה מבית הכנסת הוא כותב: "... [הנידה] אסורה ליכנס בבית הכנסת עד שתטבול במים, שהרוק מטמא בנדה".⁴¹ איסור זה נובע מברייתא דמסכת נידה* וברור שבעל ספר הרוקח* קיבל את החומרות שבחיבור זה כהלכה.

38 אוצר הגאונים לברכות, חלק התשובות, סימן קכ"א = אסף, עמ' ב'.

39 לעוד דוגמאות של השפעה ברייתא דמסכת נידה* על ספר המקצועות*, ראו אסף, הקדמה, עמ' 11.

40 ספר הרוקח*, הלכות נידה, סימן שי"ח, עמ' ר"ה.

41 שם, עמ' ר"ו. בעל הרוקח* שילב שני דינים מהברייתא – השוו לעיל, עמ' ט"ז-י"ז.

(ב) ר' אליעזר בן יואל הלוי, הראב"ה* (אשכנז, 1140-1220)

... נדה וזב וזבה... מותרים בכל אלו [תפילה וברכה] ... והנשים נהגו סלסול [החמירו] בעצמן ופרישות בעת נדותן שאין נכנסות לבית הכנסת ואף כשמתפללות אינן עומדות לפני חברותיהן, **וכן ראיתי כתוב בדברי הגאונים בענין לשון ברייתא, ואינו בתוספתא שלנו**. וכשר המנהג וכו'.⁴²

הראב"ה* מודה שעל פי הדין, נידות כמו שאר הטמאים מותרות בכל הדברים שבקדושה*. אבל הוא מעיד שנשים בזמנו נמנעו מללכת לבית הכנסת בתקופת נידתן. לכאורה נראה מדברי הראב"ה* שנידות נהגו להתפלל אבל לא ליד נשים טהורות. אבל, דבר זה אינו מובן, כי אם בכוחה של נידה לטמא את התפילות של אחרות, מכל שכן שהיא מטמאה תפילת עצמה ואסור לה להתפלל.⁴³ לכן מסביר דינרי,⁴⁴ שאנו חייבים לפרש שכוונת הראב"ה* היא שנשים טהורות לא התפללו על יד נידות, כדי שהנידות לא יענו "אמן" ויחללו על ידי כך את השם, כפי שראינו לעיל (עמ' י"ז) בברייתא דמסכת נידה*.

סביר להניח שכאשר הראב"ה* כותב "דברי הגאונים", הוא מתכוון לספר המקצועות* שאותו הזכרנו לעיל (עמ' י"ז), כי איסור זה אינו נמצא בדברי הגאונים* במקום אחר. "הברייתא" הנזכרת בדברי הראב"ה* היא ברייתא דמסכת נידה*.⁴⁵

למרות שהראב"ה* מודה שעל פי הדין מותר לנידה לעסוק בדברים שבקדושה*, לדעתו, המנהג של הנשים להחמיר על עצמן "כשר".

(ג) ר' יצחק בן משה מווינא, בעל ספר אור זרוע* (אשכנז, 1180 לערך-1250 לערך)

ויש נשים שנמנעות מליכנס לבית הכנסת ומליגע בספר — חומרא בעלמא [סתם חומרא] היא ויפה הן עושות. ומורי אבי העזרי [הראב"ה*] אמר לי שיש נשים שאינן מתפללות אחורי הנדה ואמר לי שמצא כן בפירוש ברייתא דנדה. הרבה חומרות אמר לי שראה שם. כללו של דבר כל מה שיכול אדם להחמיר בנדה יחמיר ותבוא עליו ברכה.⁴⁶

42 ספר הראב"ה*, מהד' אפטוביצר, חלק א', ברלין, תרע"ג (1913), מסכת ברכות, סימן ס"ח, עמ' 45.

43 וכך גם הבין את דברי הראב"ה* תלמידו רבי יצחק מווינא (בעל אור זרוע*) — ראו להלן.

44 דינרי, עמ' 27-28.

45 לפי דעתו של דינרי (עמ' 28), עמדה לפני הראב"ה* גירסא שלימה יותר של הברייתא מזו שהגיעה אלינו ושם היה נזכר כנראה איסור תפילת נשים טהורות ליד נידה.

46 ספר אור זרוע*, חלק א', זיטאמיר, תרכ"ו, הלכות נידה, סימן ש"ס.

ר' יצחק מווינא מזכיר כאן את החומרות בעניין הרחקת הנידה מדברים שבקדושה*, שמקורם בברייתא דמסכת נידה*. הוא למד את הדינים האלה מרבו הראבי"ה*. כמו רבו, מודה בעל אור זרוע* שהחומרות בעניין הרחקת נידות מהקודש הן מנהג ולא הלכה, אך הוא מסכים עם רבו שטוב לשמור על מנהגים אלה.

יש להדגיש שהחומרות הנידונות כאן מופיעות רק אצל מספר מצומצם של פוסקים אשכנזיים במאה השתיים-עשרה – שלוש-עשרה. פוסקים אלה היו קשורים לחסידות אשכנז* שעסקה הרבה במיסטיקה. גם בעל הרוקח* וגם בעל אור זרוע* היו תלמידיו של רבי יהודה החסיד* (נפטר 1217) עליו מסופר בשו"ת מהרש"ל, סוף סימן כ"ט:

רבינו יהודה החסיד משפיר"א אשר הגלו מארץ מולדתן למדינת רעגנשפורג, על ידי מעשה שאשתו נגעה בתיבתו, והתרה בה אל תקרב לתיבה כשאינך טהורה ונשכחה ממנה ונגעה בה, וסודות קדושות כתובות בקונטרסים היו באותה תיבה.

לפי סיפור זה, רבי יהודה החסיד* הוגלה מארצו מפני שאשתו נגעה, בעת נידתה, בספרים מיסטיים. אנו מוצאים כאן תפיסה הדומה לזו שראינו בברייתא דמסכת נידה*, על הנזק שנידה יכולה לגרום לקרובה. הגירוש של רבי יהודה החסיד* מארצו הוא עונש מן השמים על כך שאשתו נגעה בספרים קדושים.

לפי דינרי (עמ' 29), השפעת ברייתא דמסכת נידה* על חסידי אשכנז* מובנת על רקע מקומה המרכזית של ספרות ההיכלות* בחוגים אלה. וכך הוא כותב:

לאחרונה הוכיח פרופ' ר"ש ליברמן את זיקתה של ספרות ההיכלות* לברייתא דמסכת נידה*. בברייתא זו נמצאים כמה אלמנטים מיסטיים, ומחבר ספר ההיכלות* דרש מן החכם הנכנס להיכלות להקפיד על החומרות שבברייתא דמסכת נידה.⁴⁷

קשה להוכיח שהשערנו של דינרי נכונה, אבל ברור שחסידי אשכנז* האמינו שברייתא דמסכת נידה* היא חיבור הלכתי מחייב, ולכן שמרו על האיסורים שבו.

47 דינרי, עמ' 29, ושם הערה 76. השפעה ברורה של ברייתא דמסכת נידה* אנו מוצאים גם בהתייחסות ספר הזוהר לחומרות דיני נידה; ראו למשל ספר הזוהר לשמות, מהדורת מרגליות, ירושלים, 1984, כרך ב', ג' ע"א-ע"ב.

ג. השתלשלות המנהג של הרחקת הנידה מדברים שבקדושה*

בימי הביניים אנו עדים לתופעה הבאה: הקהילות הספרדיות לא קיבלו כלל את החומרות האלו המרחיקות את הנידה מדברים שבקדושה*, ואילו האשכנזיות נטו לקבלן.⁴⁸ הרמב"ם* (לעיל, עמ' ט"ו) ובעקבותיו הרב יוסף קארו* (לעיל עמ' ט"ו-ט"ז) פוסקים בפירוש שלנידות מותר לעסוק בדברים שבקדושה* ואפילו לאחוז ספר תורה. לעומת זאת, הקהילות באשכנז קיבלו את החומרות הנידונות, לפעמים כהלכה, לפעמים כמנהג.

מנהגי ההרחקה של הנידות מהדברים שבקדושה* כללו איסור כניסה לבית הכנסת, איסור להתפלל, איסור לברך, ואיסור לגעת בתורה ובספרי קודש. המנהגים האלו השתרשו ברובם או בחלקם בקרב הנשים. כפי שמעיר דינרי (עמ' 33-34): "בדרך כלל, מנהג נשים שנמסר מאם לבת, היה גורם בעל עוצמה רבה שהיה קשה מאוד לערער עליו".

כפי שנראה בהמשך, הפוסקים באשכנז היו חייבים להתמודד עם תופעה זו. מצד אחד הם התפשרו עם המנהג הקיים, והרגישו חובה להגן על מנהג הנשים. מצד שני הם נטו לצמצם את מנהגי ההרחקה מכיוון שמדובר רק בחומרות. והרי כמה דוגמאות:

1) הרב ישראל איסרליין* (אשכנז, 1390-1460)

הרב ישראל איסרליין* התיר לנידות לבוא לבית הכנסת, לפחות בימים הנוראים:

התירתי להם בימים הנוראים וכהאי גוונא [וכמו זה] שרבות מתאספות לבית הכנסת לשמוע תפילה וקריאה שילכו לבית הכנסת, וסמכתי ארש"י* שמתיר בהלכות נדה, משום נחת רוח לנשים כי היו להן לעצבון רוח ולמחלת לב שהכל מתאספין להיות בצבור והמה יעמדו חוץ.⁴⁹

הרב איסרליין* מודה שאין איסור הלכתי לנידות להיכנס לבית הכנסת. לכן, למרות המנהג של נשות אשכנז להימנע מכך, הוא מתיר להן להיכנס, במיוחד בימים הנוראים, כדי שלא לגרום להן עגמת נפש.

בעניין תפילות וברכות מובא בשם הרב איסרליין* על ידי תלמידו ר' יוזל הושטט: "ומהר"י דן... שצריכות [הנידות] לברך על הנר, וכל הברכות".⁵⁰ כלומר, הרב איסרליין* הדגיש שנידות חייבות לברך על נרות שבת ואת כל הברכות האחרות.

48 וכך מעיד הרב יוסף קארו* (בית יוסף על טור אורח חיים פ"ח בסוף): "נשי דידן [נשים שלנו, מיוצאי ספרד] לא נהוג להימנע כלל מלהיכנס לבית הכנסת".

49 הרב ישראל איסרליין*, תרומת הדשן, פסקים וכתבים, סימן ק"ב.

50 ר' יוסף ב"ר משה, לקט יושר, חלק אורח חיים, עמ' 131.

2) הרב יעקב בן יהודה לנדא, בעל ספר האגור* (אשכנז ואיטליה, המאה החמש-עשרה)

בהלכות טבילה שבספר האגור* מזכיר הרב לנדא את החומרות שבספר המקצועות* ושבאור זרוע.⁵¹ לאחר שהוא מזכיר את כל החומרות הללו הוא כותב:

ואני המחבר ראיתי במדינתי נוהגין הנשים להכנס לבית הכנסת ומתפללות ועונות כל דבר שבקדושה*. רק נזהרות שלא להסתכל בספר תורה בשעת שהחזן מראהו לעם.⁵²

כלומר, בעל ספר האגור* מודע לכך שקיימות חומרות רבות לגבי נידות ויחסן לדברים שבקדושה*, אבל מעיד שבמדינתו⁵³ היו הנידויות נכנסות לבתי הכנסת, מתפללות ומברכות. השריד היחיד שנשאר מההרחקות הוא שנידויות לא היו מסתכלות בספר תורה.

3) הרב משה איסרליש, הרמ"א* (פולין 1525-1572)

כפי שראינו לעיל (עמ' ט"ו), הרב יוסף קארו* בשולחן ערוך*, אורח חיים סימן פ"ח אומר שמותר לנידויות לקרוא בתורה, ללמוד תורה ולהתפלל. בהגהותיו כותב הרב משה איסרליש, הרמ"א*:

יש שכתבו שאין לאשה נדה בימי ראייתה ליכנס לבית הכנסת או להתפלל או להזכיר השם או ליגע בספר (הגהות מיימוניות פ"ד), ויש אומרים שמותרת בכל, וכן עיקר (רש"י הלכות נדה), אבל המנהג במדינות אלו כסברא הראשונה. ובימי ליבון נהגו היתר. ואפילו במקום שנהגו להחמיר, בימים נוראים וכהאי גוונא [וכמו זה], שרבים מתאספים לילך לבית הכנסת, מותרין לילך [מותרות ללכת] לבית הכנסת כשאר נשים, כי הוא להן עצבון גדול שהכל מתאספים והן יעמדו חוץ (פסקי מהרא"י סימן קל"ב).

הרמ"א* מביא את ההרחקות הנידונות, מסכים עם רש"י (לעיל עמ' י"ד) שאין הלכה כן, אבל מעיד שכך נוהגים בקהילות פולין. היות ומדובר רק במנהג, יש פוסקים שהקלו בימי הליבון* [הימים הנקיים]. כמו כן, בעקבות הרב ישראל איסרליין* (לעיל עמ' כ"א), מתיר הרמ"א* לנידויות, אפילו בימי הווסת, להיכנס לבית הכנסת בימים הנוראים כדי לא לצערן.

51 ראו לעיל, עמ' י"ז ועמ' כ'; כזכור חומרות אלו נבעו מברייתא דמסכת נידה*.

52 ספר האגור*, הלכות טבילה, סימן א' שפ"ח.

53 לדעת כהן, עמ' 111, כשהוא אומר "מדינתו", מתכוון הרב לנדא לגרמניה, שם הוא נולד והתחנך, אך ייתכן שמדובר באיטליה, שם הוא הוציא לאור את ספרו.

4) הרב אברהם גונינר, בעל מגן אברהם* (פולין, 1637-1683)

בתגובה לדעה שמביא הרמ"א⁵⁴ "יש שכתבו שאין לאישה נידה בימי ראייתה... להזכיר השם", כותב הרב אברהם גומבינר בעל מגן אברהם*:

יש אומרים דנשים בברכת המזון דאורייתא [מן התורה] ואם כן איך יוכלו ליפטר ממצוות עשה דאורייתא [מצווה עשה שבתורה] במנהג שאין לו יסוד? לכן נראה לי דעל כל פנים תשמע ברכת המזון מאחרים ואי ליכא [ואם אין] אחר תברך ברכת המזון בעצמה בלחש, וכל שכן קידוש דהוה דאורייתא [שהוא מן התורה] (סימן פ"ח, ס"ק ב').

כלומר, היות שנשים חייבות בברכת המזון ובקידוש על פי התורה אין לבטל מצוות עשה מן התורה כדי לשמור על מנהג שאין לו בסיס בהלכה.

אבל בעל מגן אברהם* מקבל את מנהג הנשים לא להיכנס לבית הכנסת ואו לא להסתכל על ספר התורה כשהן נידות: "לא נהגו רק שלא ליכנס לבית הכנסת ולא לראות ספר תורה... ומשום מנהג כבוד עושין כן ולא משום איסור" (שם).

שורה של פוסקים, כגון בעל חיי אדם* ובעל משנה ברורה*, פסקו כשיטת בעל מגן אברהם* ולא קבלו את החומרות בעניין תפילה והזכרת השם, אבל לא התנגדו למנהג הנשים לא להיכנס לבית הכנסת, או לא להסתכל על ספר תורה.

ד. התנגדות מפורשת למנהגי הרחקת הנידה מדברים שבקדושה*

מספר פוסקים התנגדו באופן מפורש למנהגי הנשים שהרחיקו את עצמן מהקודש בימי נידותן. והרי כמה דוגמאות.

1) רבינו ירוחם*, בעל ספר תולדות אדם וחווה* (פרובאנס וספרד, 1290-1350)

רבינו ירוחם* מתנגד בתוקף למנהג שכנראה היה קיים בפרובאנס במאה הארבע-עשרה, שנשים טמאות נמנעו מלהיכנס לבית הכנסת:

וגם יש מהן (נשים טמאות לאחר לידה) שבכל אותו זמן אינן נכנסות לבית הכנסת. מנהג בטעות הוא ומינות גדולה היא וצריך למחות על ידן.⁵⁴

54 ספר תולדות אדם וחווה*, חלק חוה, נתיב כ"ו, חלק ג', דף רכ"ג, ע"ד. הזכרנו לעיל (עמ' י"א) שגם לאחר לידה, אשה נחשבת טמאה במשך תקופה מסוימת – ראו ויקרא י"ב: ד' ושולחן ערוך* יורה דעה קצ"ד: א'.

(2) הרב יוסף יוזפא האן, בעל יוסף אומץ* (אשכנז, המאה הי"ז)

הרב יוסף האן התנגד לחומרות שהנשים קיבלו על עצמן לאחר לידה. וכך הוא כותב:

נוהגות היולדות להחמיר נגד הדין חומרא דאתי לידי קולא [חומרא שמביאה לידי קולא] בכבוד השם יתברך ברוך הוא, שכל ימי הלידה, דהיינו עד שהולכת לבית הכנסת, אינן מזכירות שם שמים בפיהן ועל ידי כך אוכלות בלא נטילה ובלא ברכה ובלא ברכת המזון מלבד שאינן מתפללות וקוראות קריאת שמע.⁵⁵

(3) הרב חזקיה דה סילוה, בעל פרי חדש* (איטליה וארץ ישראל, 1659-1698)

במאה השבע-עשרה התפשטו מנהגי ההרחקה של הנידות גם בקהילות ספרדיות. על כך מעידה התנגדותו של הרב חזקיה דה סילוה שחי בחברון. כך הוא כותב בספרו פרי חדש*:

חייב כל איש ואיש להזהיר בביתו על כך שלא ימנעו [הנידות] מלהתפלל בימי נדותו, שרשאות וחייבות להתפלל.⁵⁶

(4) הגאון רבי אליהו מווילנא, הגר"א* (ליטא, 1720-1797)

גם הגר"א* התנגד למנהגי ההרחקה של הנידות והיולדות, וכך הוא נהג: "נדה ויולדת מותרין להתפלל מיד אפילו כשהדם עליהם, ומותרין גם כן להתפלל בבית הכנסת תיכף".⁵⁷

פסקים ואזהרות אלו של הפוסקים מעידים שגם בתקופת האחרונים*, מנהגי ההרחקה לא נעלמו. רק במאה התשע-עשרה חלה ירידה במנהגי ההרחקה ביהדות האשכנזית, ובימינו כמעט נעלמו, והנידות הולכות לבתי הכנסת ומברכות ללא חשש.

(5) הרב עובדיה יוסף* (ארץ ישראל, נולד 1920)

תופעה מעניינת היא שבזמנינו הרבה נשים מעדות המזרח אינן הולכות לבית הכנסת ואף לא מתפללות בזמן נידתן, כפי שנהגו בעבר בקהילות אשכנז, ולא בקהילות ספרד.⁵⁸ בגלל מציאות זו מצא הרב עובדיה יוסף* לנכון לפסוק בעניין, וכתב:

55 ספר יוסף אומץ*, הוצאת פרנקפורט ע"נ מיין, תרפ"ח, חלק שלישי, פרק המצוות, דיני נידה וערוה, עמ' 342-343.

56 פרי חדש* לאורח חיים פ"ח ד"ה הגה. קטע זה גם מלמד שנשים חייבות בתפילה — ראו ללמוד וללמד מספר 3, עמ' ז'-י"ד.

57 מעשה רב, סימן נ"ח. חיבור זה נכתב על ידי תלמידו של הגר"א* המתאר את מנהגיו. ראו גם ביאור הגר"א לאורח חיים פ"ח.

58 ראו לעיל, הערה 48.

נשים בימי נדתן, ואפילו בימי המחזור שלהן, חייבות מן הדין להתפלל ולברך כל הברכות. וכן רשאות ללמוד ולעסוק בדברי תורה עם הזכרת השם, מפני שאין דברי קדושה מקבלים טומאה. ואסור להן להחמיר על עצמן להימנע מתפלה וכל הברכות. ואפילו נהגו כבר להחמיר, עליהן לבטל מנהגן... ולהתפלל ולברך כל הברכות... ומכל מקום רשאות להחמיר על עצמן שלא להיכנס לבית הכנסת, ושלא לאחוז בספר תורה, ושלא להסתכל בספר תורה בעת שמראים אותו לעם.⁵⁹

הרב עובדיה יוסף* פסק שהנשים חייבות לברך ולהתפלל בתקופת נידתן אבל הוא התיר להן להחמיר על עצמן שלא להיכנס לבית הכנסת ולא לאחוז בספר תורה כשהן נידות, וכך הלך בעקבות פוסקי אשכנז, כשהתפשרו עם אותם מנהגי הנשים שהשתרשו בעם.

3. הלכה למעשה

לאחר בדיקה מקיפה של המקורות, ניתן לסכם:

- (1) לפי התורה, אשה המדממת מנרתיקה טמאה. כמו כל שאר הטמאים, אסור לה להתקרב למשכן ולמקדש. הנידה מטמאת כל אדם וכל חפץ שבא אתה במגע, ולכן הרחיקו אותה מחוץ למחנה שבו שכן המשכן.
- (2) לאחר חורבן בית המקדש, בתי הכנסת ובתי המדרש הפכו למוסדות המרכזיים של דת ישראל ותפסו את מקום המקדש. לא היתה עוד אפשרות להקריב קורבנות, ולכן התפילה ולימוד התורה הפכו להיות הפולחן הבלעדי. חז"ל ראו בבתי הכנסת "מקדש מעט", והתפילה נקשרה במפורש לקורבנות.
- (3) למרות שחז"ל השוו את בית הכנסת לבית המקדש, לא מצאנו במקורות התנאים* והאמוראים* דרישה כלשהי להרחיק טמאים ובתוכם הנידות, מבתי הכנסת, מלימוד התורה או מהתפילה. גם אצל רוב הגאונים*, רש"י*, הרמב"ם* והרב יוסף קארו* אין דרישה כלשהי להרחיק את הנידות מדברים שבקדושה*. **זאת אומרת שמבחינה הלכתית, אין כל איסור לנידה לעסוק בדברים שבקדושה*.**
- (4) בתקופות קדומות ובחוגים מסוימים, היו קיימים מנהגי הרחקת הנידות מדברים שבקדושה*. חומרות אלו מופיעות לראשונה לאחר תקופת התלמוד*, בברייתא דמסכת נידה*. חיבור זה נכתב בארץ ישראל במאה השישית או השביעית ומקורו כנראה בחוגים שוליים מחוץ ליהדות הנורמטיבית. אותן החומרות אנו מוצאים גם בספר המקצועות*, חיבור מסוף תקופת הגאונים*. חיבור זה מעיד שהיה מנהג להחמיר בייחוד בנושא תפילת הנידה וכניסתה לבית הכנסת לפחות בימי ראייתה* (בזמן הווסת). אין ספק שהחומרות האלו נבעו מברייתא דמסכת נידה*.

59 שו"ת יחוה דעת, חלק ג', סימן ח', ד"ה בסיכום נשים.

- (5) בראשית ימי הביניים, מנהגי הרחוקת הנידה מדברים שבקדושה* היו מקובלים בקהילות אשכנז וצרפת, וזאת כנראה בהשפעת ברייתא דמסכת נידה* וספר המקצועות*. נשים בקהילות אלו נמנעו מלברך, מלהתפלל ומלהיכנס לבית הכנסת בזמן נידתן. לפי עדותו של רש"י*, החומרות היו כבר קיימות במאה האחת-עשרה. מספר מצומצם מפוסקי אשכנז במאות השתיים-עשרה והשלוש-עשרה קיבלו את החומרות והביאו אותם בכתביהם. אותם פוסקים היו קשורים לחסידות אשכנז* שהרבתה לעסוק במיסטיקה והושפעו מספרות ההיכלות* שהיתה לה זיקה ברורה לברייתא דמסכת נידה*.
- (6) בימי הביניים, קהילות ספרד לא קיבלו כלל את הרחוקת הנידה מדברים שבקדושה*.
- (7) מנהגי הרחוקת הנידה השתרשו ברובם או בחלקם בקרב הנשים בקהילות אשכנז. מדובר במנהגי נשים שנמסר מאם לבת, וקשה מאוד היה לערער עליהם. לכן אנו מוצאים שורה של פוסקים שהיו חייבים להתמודד עם תופעה זו. מצד אחד הם התפשרו עם המנהג הקיים, והרגישו חובה להגן על מנהג הנשים. מצד שני הם נטו לצמצם את מנהגי ההרחקה מכיוון שמדובר בחומרות בלבד.
- (8) מספר פוסקים התנגדו באופן מפורש למנהגי הנשים שהרחיקו את עצמן מהקודש בימי נידתן. התנגדות זו מעידה שגם בתקופת האחרונים*, מנהגי ההרחקה לא נעלמו ונשים רבות המשיכו במנהגן. רק החל מהמאה התשע-עשרה חלה ירידה במנהגי הרחקה ביהדות האשכנזית, ובימינו חומרות אלו כמעט נעלמו מקרב מרבית הנשים האשכנזיות.
- (9) תופעה מעניינת היא שבזמנינו נשים רבות מעדות המזרח אינן הולכות לבית הכנסת ואף לא מתפללות בזמן נידתן, כפי שנהגו הנשים בקהילות אשכנז בעבר. על רקע מציאות זו פסק הרב עובדיה יוסף*: "נשים בימי נדתן, ואפילו בימי המחזור שלהן, חייבות מן הדין להתפלל ולברך כל הברכות".
- (10) הלכה למעשה: אין כל איסור לנידות להיכנס לבית הכנסת ולגעת בספרי תורה או בספרים אחרים. נשים אלו חייבות בתפילה ובברכות כמו כל אדם מישראל.

ספרות

- אדלר** — Rachel Adler, “*Tum'ah and Taharah – Mikveh*”, in Richard Spiegel, Michael and Sharon Strassfeld, eds., *The Jewish Catalog*, Philadelphia, 1973, pp. 167-171
- אוצר הגאונים** — תשובות גאוני בבל ופירושיהם על פי סדר התלמוד, ערך בנימין מנשה לוי, חלק ראשון, חיפה, תרצ”א
- אלבוגן** — יצחק משה אלבוגן, התפילה בישראל בהתפתחותה ההיסטורית, תל-אביב, תשל”ב
- אסף** — ספר המקצועות, שרידיו יוצאים לאור מתוך כתבי יד וספרי ראשונים עם מבוא והערות מאת שמחה אסף, ירושלים, תש”ז
- בקלי וגוטליב** — Thomas Buckley and Alma Gottlieb, *Blood Magic: The Anthropology of Menstruation*, Berkeley and Los Angeles, 1988
- ברט** — אהרן ברט, דורנו מול שאלות הנצח, ירושלים, תש”ל
- ברייתא דמסכת נידה** — ברייתא דמסכת נידה* בתוך ח”מ הורוויץ, תוספתא עתיקתא, מחלקה חמישית, פרנקפורט על נהר מיין, תר”ן
- ברקוביץ** — Miriam C. Berkowitz, *Taking the Plunge: A Practical and Spiritual Guide to the Mikveh*, edited by David Golinkin, The Schechter Institute, Jerusalem, 2007
- גולינקין** — דוד גולינקין, מעמד האשה בהלכה: שאלות ותשובות, מכון שכטר למדעי היהדות, ירושלים, תשס”א
- דינרי** — ידידיה דינרי, “חילול הקודש ע”י נידה ותקנת עזרא”, תעודה ג’ (תשמ”ג), עמ’ 37-17
- הייז** — Christine Hayes, “Purity and Impurity, Ritual”, *Encyclopaedia Judaica*, second edition, 2007, Vol. 16, pp. 746-756
- היינמן** — יוסף היינמן, התפילה בתקופת התנאים והאמוראים, ירושלים, תשל”ח
- זימר** — יצחק (אריק) זימר, עולם כמנהגו נוהג, פרקים בתולדות המנהגים, הלכותיהם וגלגוליהם, ירושלים, 1996
- זעקת דלות, פתרונות** — מוניק זיסקינד גולדברג ודיאנה וילה, זעקת דלות, פתרונות הלכתיים לבעיית העגונות בימינו, בעריכת דוד גולינקין, משה בנוביץ ושמואל לואיס, מכון שכטר למדעי היהדות, ירושלים, תשס”ו

כהן — Shaye J. D. Cohen, "Purity and Piety: The Separation of Menstruants from the Sancta", in Susan Grossman and Rivka Haut, eds., *Daughters of the King: Women in the Synagogue*, Philadelphia, 1992, pp. 103-115

ליברמן — שאול ליברמן, שקיעין, ירושלים, תרצ"ט

ללמוד וללמד 3 — "נשים במניין וכשליחת ציבור", ללמוד וללמד 3, מכון שכטר למדעי היהדות, ירושלים, אדר, תשס"ו המופיע גם באתרים:

www.schechter.edu/women/learnteach.htm

www.responsafortoday.com

מאק — חננאל מאק, "רבנו חננאל בן חושאל", בתוך תורה לשמה: מחקרים במדעי היהדות לכבוד פרופסור שמא יהודה פרידמן, בעריכת דוד גולינקין ואחרים, ירושלים תשס"ח, עמ' 509-510

קליין — Isaac Klein, *A Guide to Jewish Religious Practice*, New York, 1979

שציפנסקי — ישראל שציפנסקי, התקנות בישראל, כרך א', ירושלים, תשנ"א, עמ' ר"ד-ר"ח

אישים

הגר"א, הגאון רבי אליהו – (ליטא, 1720-1797): רבי אליהו בן שלמה זלמן קרמר, מגדולי ישראל במאה השמונה-עשרה, ראש המתנגדים לתנועת החסידות. כתב ספרים רבים במקרא, בתלמוד*, בהלכה ובקבלה, וביניהם ביאור הגר"א על ארבעת חלקי השולחן ערוך*.

הראב"ה, רבי אליעזר בן יואל הלוי – (אשכנז, 1140-1220): מחסידי אשכנז*, מחבר ספר הראב"ה*, חיבור הלכתי רחב-מימדים שרק נדפס במאה העשרים.

הרב יהודה החסיד – (שפיירא, 1140 לערך-1217): מייסד חסידות אשכנז*. הוא כתב את ספר החסידים הכולל ענייני הלכה, מנהג, מוסר ופרשנות התפילה. בין תלמידיו ניתן למנות את הרוקח*, הראב"ה* ורבי משה מקוצי (בעל ספר מצוות גדול).

הרב יוסף קארו – (ספרד 1488-ארץ ישראל 1575): כתב פירוש בשם "בית יוסף" על הטור (ארבעה טורים לר' יעקב בן אשר) וחיבר את השולחן ערוך*, ספר פסקים, שלאחר שנוספו לו הגהות הרמ"א* הפך להיות ספר הפסקים בעל ההשפעה הגדולה ביותר בתחום ההלכה עד ימינו.

הרב ישראל איסרליין – (אשכנז, 1390-1460): מחבר ספר תרומת הדשן. הרב יוסף קארו* והרמ"א* מרבים להתבסס עליו בספריהם.

הרב עובדיה יוסף – (עיראק 1920 – ארץ ישראל): מחשובי הפוסקים בימינו, רב ראשי ספרדי לשעבר של מדינת ישראל, מחבר שו"ת "ביע אומר" ו"יחווה דעת".

הרב עובדיה מברטנורא – (איטליה 1450 לערך-ארץ ישראל 1516 לערך): אחד המפרשים החשובים של המשנה*.

עזרא הסופר – בין מנהיגי היהודים ששבו לארץ ישראל בסביבות שנת 450 לפני הספירה ובנו את הבית השני. התלמוד* מייחס לו עשר תקנות שונות.

רבינו ירוחם – (פרובאנס וספרד, 1290 לערך-1350): כתב את ספר תולדות אדם וחווה* (חלק "אדם" – הכולל דינים על הלכות יום יום, חלק "חווה" – הכולל דינים מיום הנישואין והלאה). רבי יוסף קארו* והרמ"א* מרבים לצטטו.

רמ"א, הרב משה איסרליש – (פולין, 1525-1572): כתב את "דרכי משה" על ארבעה טורים לר' יעקב בן אשר, ואת ההגהות הידועות בשם ה"מפה" על השולחן ערוך* לרב יוסף קארו*. הגהותיו הוסיפו את הדינים והמנהגים של אשכנז ובכך השלימו אותו והפכו אותו לספר הפסיקה המקובל בכל העולם היהודי עד ימינו.

רמב"ם, רבי משה בן מיימון – (ספרד 1135-מצרים 1204): רופא, פילוסוף ואיש הלכה. מחבר ה"משנה תורה", קודקס מקיף של כל ההלכות עד ימיו. הרמב"ם כתב גם פירושים למשנה* ולתלמוד*, תשובות וחיבורים פילוסופיים (כמו "מורה נבוכים") ורפואיים רבים.

ללמוד וללמד

רש"י, רבי שלמה יצחקי – (צרפת, 1040-1105): פירושו למקרא ולתלמוד* הפכו
לכלי חיוני להבנת הטקסט לכל הניגש ללמוד אותו.

מושגים

אור זרוע: ספרו של ר' יצחק ברי' משה מווינא (1180 לערך-1250 לערך). חיבור זה מכיל פסקי הלכה, פירושים ותשובות, המבוססים על ספרות הראשונים* באשכנז. גדולי הפוסקים הרבו לצטט את פסקיו.

אחרונים: מפרשי התלמוד* וחכמי ההלכה לאחר השולחן ערוך* עד ימינו.

אמוראים: חכמי התלמוד* בין השנים 220-500, שפעלו בישיבות ארץ ישראל ובבל.

בעל קרי: אדם שפלט זרע מכל סיבה שהיא.

ברייתא: הלכה חיצונית מתקופת התנאים*.

ברייתא דמסכת נידה: חיבור ארצישראלי, מן המאה השישית או השביעית. זו ברייתא חיצונית (שאינה כלולה בספרות התלמודית). החוקרים חלוקים בשאלה מי חיבר אותה ומאיזה חוג יצאה. ברייתא זו השפיעה על ספר המקצועות* ועל חסידות אשכנז*.

גאונים: חכמי ישיבות בבל בין המאה השישית למאה האחת-עשרה, בעלי הסמכות בבבל, בצפון אפריקה ובספרד. הם קבעו כללים לפסיקת הלכה, וכתבו פירושים, ספרי הלכה ושאלות ותשובות.

דברים שבקדושה: בחוברת זו הכוונה היא לספרי קודש, בתי כנסת וחפצי קדושה למיניהם. בחוברות 3-4 השתמשנו בביטוי זה במובנו ההלכתי המקובל של דברים הזקוקים למניין.

היכלות: ספרות מיסטית שנערכה בארץ ישראל במאות החמישית-שישית (וכנראה כוללת חומר החל מהמאה הרביעית). משם היא עברה לבבל, לאיטליה ולאשכנז. ספרות זאת השפיעה רבות על חסידות אשכנז*.

חיי אדם: חיבור הלכתי העוסק בענייני אורח חיים. חובר על ידי ר' אבהם דנציג (פולין, פראג ווילנא, 1748-1820). הספר יצא בכ-60 מהדורות, והשפיע רבות על קהילות אשכנז בכלל ועל הפוסקים בפרט.

חסידות אשכנז: תנועה שהתפתחה ביהדות אשכנז החל מן המאה השנים-עשרה על ידי ר' שמואל החסיד ובנו ר' יהודה החסיד* ממשפחת קלונימוס, שמוצאה באיטליה. חסידי אשכנז* פיתחו תורת הסוד שיסודה בספרות ההיכלות*.

יוסף אומץ: ספר הלכתי שחובר על ידי ר' יוסף יוזפא האן (אשכנז, המאה הי"ז), אב בית דין ורב הקהילה בפרנקפורט. הספר, שיצא לאור ב-1630, כולל דינים ומנהגים לכל השנה ובפרט מנהגי פרנקפורט.

ימי ליבון: שבעה ימים נקיים (ללא דם) הבאים לאחר ימי הראייה*. המילה ליבון היא מהשורש לבן, על פי המנהג של נשים ללבוש, באותם הימים, בגדים לבנים כדי לראות בבירור אם יש דימום.

ימים נקיים: ראו ימי ליבון

ימי ראייה: ימים בהם אשה נידה רואה דם. הפוסקים קבעו מינימום של ארבעה או חמישה ימים.

מגן אברהם: אחד מהפירושים החשובים ביותר על שולחן ערוך* אורח חיים; נכתב על ידי ר' אברהם גומבינר (פולין, 1637-1683).

משנה: קובץ הלכתי בעיקרו, שערך רבי יהודה הנשיא בסביבות שנת 200 לספירה.

משנה ברורה: פירוש הלכתי של הרב ישראל מאיר הכהן המכונה ה"חפץ חיים" (פולין 1839-1933) על שולחן ערוך* אורח חיים. חיבור זה התקבל כסמכות הלכתית עד ימינו.

ספר האגור: ספר הלכתי שחובר על ידי ר' יעקב בר' יהודה לנדא (אשכנז ואיטליה, המאה החמש-עשרה). הספר עוסק בענייני אורח חיים ויורה דעה. הרב יוסף קארו* מביא מפסיקותיו בשולחן ערוך*.

ספר המקצועות: חיבור הלכתי מסוף תקופת הגאונים* (המאה הי"א) שהשפיע רבות על הספרות ההלכתית של חסידות אשכנז*.

ספר הראב"ה: חיבור הלכתי מאת ר' אליעזר בן יואל הלוי. ספר זה צוטט בהרחבה על ידי פוסקי אשכנז והשולחן ערוך*.

ספר הרוקח: חיבור הלכתי של ר' אלעזר מוורמייזא (אשכנז, 1160 לערך-1230 לערך) המכונה "בעל הרוקח", מחסידי אשכנז*, תלמיד רבי יהודה החסיד*.

פרי חדש: חיבורו של ר' חזקיה דה סילוה (איטליה וארץ ישראל, 1659-1698). בספר זה הוא דן בשולחן ערוך* אורח חיים, יורה דעה ואבן העזר. פעמים רבות הוא פסק בצורה עצמאית.

ראשונים: מפרשי התלמוד* וחכמי ההלכה מסוף תקופת הגאונים* (המאה הי"א) ועד השולחן ערוך* (המאה הט"ז).

שבעה ימים נקיים: ראו ליבון*.

שולחן ערוך: ספר פוסקים מהמאה הט"ז. נכתב על ידי רבי יוסף קארו* ונוספו לו הגהות הרמ"א*; בעל ההשפעה הגדולה ביותר בתחום ההלכה עד ימינו.

תולדות אדם וחוה: ראו רבנו ירוחם.

תוספתא: קובץ של ברייתות* הכולל הלכות שאינן נמצאות במשנה* ושנערך על פי סדר המשנה* בדור שלאחריה.

תלמוד: קובץ של ספרים הכולל את המשנה* מתקופת התנאים* ואת הגמרא, הדיונים של האמוראים* על המשנה*. התלמוד הבבלי הפך לבסיס לכל התפתחות הלכתית שלאחריו. התלמוד הירושלמי נערך בארץ ישראל כמה דורות לפני התלמוד הבבלי.

תנאים: חכמי המשנה* שפעלו בארץ ישראל מסוף תקופת בית שני ועד שנת 220 לספירה. הם חיברו את המשנה* וגם ברייתות (הלכות חיצוניות) רבות, כגון מדרשי ההלכה והתוספתא*.

PUBLICATIONS OF THE INSTITUTE OF APPLIED HALAKHAH

David Golinkin, ed., *Proceedings of the Committee on Jewish Law and Standards of the Conservative Movement 1927-1970*, three volumes, Jerusalem, 1997 (co-published by The Rabbinical Assembly)

David Golinkin, ed., *Responsa of the Va'ad Halakhah of the Rabbinical Assembly of Israel*, Volume 6 (5755-5758) (Hebrew) (co-published by The Rabbinical Assembly of Israel and the Masorti Movement)

THE MEYER AND TIRZAH GOLDSTEIN HOLOCAUST MEMORIAL LIBRARY

- No. 1 David Golinkin, *Halakhah for Our Time: The Approach of the Masorti Movement to Halakhah*, Jerusalem, 5758 (Hebrew)
- No. 2 David Golinkin, *Halakhah for Our Time: A Conservative Approach to Jewish Law*, Jerusalem, 5758 (Russian)
- No. 3 David Golinkin, *Responsa in a Moment*, Jerusalem, 2000
- No. 4 David Golinkin, *Insight Israel « The View from Schechter*, Jerusalem, 2003
- No. 5 Isaac Klein, David Golinkin and Mikhael Kovsan, *A Time to Be Born and a Time to Die*, Jerusalem, 2004 (Russian)
- No. 6 Robert Bonfil, *The Rabbinate in Renaissance Italy*, Jerusalem, 2005 (Hebrew) (co-published by the Bialik Institute and The Schocken Institute)
- No. 7 Rivka Horwitz, Moshe David Herr, Yohanan Sillman, Michael Corinaldi, eds., *Professor Ze'ev Falk Memorial Volume*, Jerusalem, 2005 (co-published by Meisharim)
- No. 8 David Golinkin, *Insight Israel « The View from Schechter, Second Series*, Jerusalem, 2006
- No. 9 Bat-Sheva Margalit Stern, *Redemption in Bondage: The Women Workers Movement in Eretz Yisrael 1920-1939*, Jerusalem, 2006 (co-published by Yad Itzhak Ben-Zvi)

THE RABBI ISRAEL LEVINTHAL CENTER FOR CONTEMPORARY RESPONSA

- No. 1 Shmuel Glick, *Education in Light of Israeli Law and Halakhic Literature*, Volume 1, Jerusalem, 5759 (Hebrew)
- No. 2 Shmuel Glick, *Education in Light of Israeli Law and Halakhic Literature*, Volume 2, Jerusalem, 5760 (Hebrew)
- No. 3 Hayyim Kieval, *The High Holy Days*, Jerusalem, 2004
- No. 4 Isaac Klein, *Responsa and Halakhic Studies*, second revised and expanded edition, Jerusalem, 2005
- No. 5 Shmuel Glick, ed. *Kuntress Hateshuvot Hehadash: A Bibliographic Thesaurus of Responsa Literature published from ca. 1470-2000*, Vol. I, Jerusalem, 2006 (Hebrew)
- No. 6 Hayyim Hirschenson, *Malki Bakodesh: Responsa*, Part One, second revised edition, edited by David Zohar, Jerusalem, 2006 (co-published by Bar-Ilan and Hartman; Hebrew with English summaries)

THE CENTER FOR WOMEN IN JEWISH LAW

- David Golinkin, ed., *Jewish Law Watch: The Agunah Dilemma*, Nos. 1-7, January 2000 - July 2003 (Hebrew and English)
- David Golinkin, *The Status of Women in Jewish Law: Responsa*, Jerusalem, 2001 (Hebrew with English summaries)
- David Golinkin, ed., *To Learn and To Teach: Study Booklets Regarding Women in Jewish Law*, Nos. 1-5, April 2004-January 2008 (Hebrew, English, French, Spanish, Russian)
- Monique Susskind Goldberg and Diana Villa, *Za'akat Dalot: Halakhic Solutions for the Agunot of Our Time*, Jerusalem, 2006 (Hebrew with English summaries)
- Miriam Berkowitz, *Taking the Plunge: A Practical and Spiritual Guide to the Mikveh*, Jerusalem, 2007

BOOKS IN PREPARATION

Samuel Dresner and David Golinkin, *Kashrut: A Guide to its Observance and its Meaning for Our Time* (Hebrew)

David Golinkin, ed., *Responsa of the Va'ad Halakhah of the Rabbinical Assembly of Israel*, Volume 7 (Hebrew)

Yossi Turner, ed., *Halakhot Olam: Responsa on Contemporary Halakhic Problems* by Rabbi Hayyim Hirschenson (Hebrew)

David Zohar, ed., *Malki Bakodesh*, Volume 2, by Rabbi Hayyim Hirschenson, second edition (Hebrew)